

İZMİR KÜLTÜR SANAT VE EĞİTİM VAKFI (İKSEV)

**BİRİNCİ ULUSAL KÜLTÜR KONGRESİ
"DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ VE GLOBALLEŞME"**

3 - 5 Kasım 1997

İZMİR

BELGE

BİR UYGARLIK ÖRNEĞİ : AKDENİZ

Edgar MORIN

Sosyolog

(Çeviren : İlder K. AKBUĞ)

Akdeniz çevresinde, üç çatışma alanı gezegenimizin yöneticilerinin yakasını bırakmıyor: Bosna, Yakın Doğu ve Cezayir. Gerideki benzerleri ise, her an daha şiddetlenebilir, hatta patlayabilir niteliktedir: Kıbrıs, Lübnan, Kosova, Makedonya... Bu deniz, gelişmiş Kuzey ile bağımlı Güney arasında kesin bir çatlak oluşturmaktadır. Yine de Akdeniz, yalnızca bir fırtınalar bölgesi değil, dünyanın başlıca uygarlıklarından bazılarının beşiği ve ırkların harmanlandığı bir yerdir. Bu ziyafet masasında başka ekonomilere de hâlâ yer vardır.

Eğer gen ve kromozomlarım konuşabilseydi, bugün Yakın Doğu olarak adlandırdığımız Akdeniz'in Asya bölümünden başlayan ve İlyada'nıninkine benzeyen bir Akdeniz destanını anlatırlardı. Ve Roma İmparatorluğundaki yolculukları ile İberik Yarımadasına ve Provence'a nasıl gelebildiklerini; yedi yüz yılı çok krallıklı ve üç dinli İspanya'daki, bazılarına göre 1492, diğerlerine göre de XVII. yüzyıla kadar süren bin yıllık bir kök salmayı dile getirirlerdi. Gen ve kromozomlarım, din değiştiren conversos atalarının iki yüz yıldan fazla Katolik Kilisesinin vaftizini tanımaları, daha sonra Livorno'daki Toskana Büyük Dükalığında yeniden Yahudiliğe dönmeleri, XVIII. yüzyıl sonlarında Batı'nın ekonomik gelişmesinin ortaya koyduğu akımlarla itilerek, Osmanlı İmparatorluğunun büyük kenti Selanik'e gidişleri, bu şehir halkının çoğunluğunun Jota'dan önceki Kastilya dilini konuşan Sefarad'lardan oluştuğu konusunda bilgi verir ve daha sonra Batı'ya dönerek Fransa'ya nasıl yerleştiklerini anlatırlardı.

Genlerim, birbirini izleyen bütün bu Akdeniz kimliklerinin bende buluştuklarını, ortak yaşadıklarını ve iki bin yıl süren bu gezi sırasında Akdeniz'in çok sevgili bir vatan olduğunu söylemektedir. Dilimin kabarcıkları Akdenizlidir: İlle de zeytinyağı ister, kızarmış patlıcan ve biberle kendinden geçer, tapa ya da mezeye bayılır. Kulaklarım Flamenko ve Akdenizin tekdüze ezgilerini sever. Ve ne olduğunu bilmediğim bir şey, Akdeniz'in göğünü, adalarını, kıyılarını, duyarsızlıkları ve doğurganlığını, bir babanın evladına duyduğu sevgi gibi, ruhuma doldurur.

Genlerim, aynı zamanda çok özgün ve garip bir İspanyol yaşantısına sahip olduğumu haber veriyor. Gariplik, birçoklarının sandığı gibi, yalnızca hristiyanlık maskesi altında gizlice yahudiliği devam ettirmek veya içten bir hristiyanlık içinde bir kuşak öncekilerinin eritilmiş olması değil, aynı düşünce ve ruh içinde karşıt iki dinin bir araya gelmesinin yaşanmış olmasıdır. Bu karşıtlık, ya her iki dinin şekilci yönlerinin yok edilmesini sağlayarak mistik bir aydınlığa götürecektir, tıpkı Avila'lı Teresa'nın mistisizmi gibi. Ya da, iki dinin çarpışması birbirini yok edecek ve bunların yerini şüphe ve genelleşmiş soru işaretleri alacaktır; tıpkı Mon-

taigne'nin dinden yüz çevirmesi gibi. Veyahut da, Spinoza'nın düşündüğü gibi, yüce Tanrı parçalanacak ve doğa, kendi kendini yaratarak kutsallaşacaktır. Bense, evet, bir mistiğim, ama kendime göre bir mistiğim; akılcıyım, kuşkucuyum; Sefarad¹ olmasa idi, yani İspanya çoğulcu olmasaydı ben böyle olmazdım.

Genlerim bana Barselona'dan söz etmedi, ama ruhum Barselona'dan etkilendi. Ocak 1939'da Barselona düştüğünde on sekiz yaşındaydım. ² Autocritique adlı kitabımda şöyle dedim: "Evimizde annem ve babam Ile de France Radyosundaki bir akerdeon parçası dinlerken, ben, yüzümü Paris-Soir gazetesinin arkasına saklayıp, manşete bakarak ağlıyordum; ve çocukluktan erginliğe geçen sınıf arkadaşım Jacques Francis Rolland ve onun gibi daha yüzlercesinin de, o anda benim gibi, umudun yitirilmesine ağladıklarını; daha sonra ise umutların yeniden bu yıkıntılar üstünde yeşereceğini bilmiyordum."³ İspanya'nın cumhuriyetçiliğine pek inanamıyordum, zira, büyük iç savaş sırasında hangi iç çatışmaların ve küçük hesapların Barselona'yı harap etmesine ve Andreu Nin'in⁴, General Orlov'a bağlı Sovyet Gizli Servisi tarafından öldürülmesine yol açtığını biliyordum. Ancak, kötümser bir iç güdü ile bu felaketin çok daha büyük tarihi bir felaketin başlangıcı olacağını ve Barselona'nın düşüşünün diğer birçok düşüşün, daha bir yıl geçmeden Fransa'nın, sonra da Avrupa'nın düşüşünün başlangıcı olacağını, diğer birçok kişi gibi, seziyordum.

Savaştan sonra Barselona'ya geldiğimde, bu kenti konu eden bir Alman yazarın dediği gibi, "aşk zehirlenmesi"ne uğradım. Sinesinde Katalunyalılaştırdığı İberik göçmenlerinin kültürleriyle, İspanyol ve Katalunyalı kültürleriyle zenginleşmiş, umut kenti, barış kenti, açık kent olan bugünkü Barselona'yı her zamankinden çok seviyorum. Bu kent, kaynağını geçmişinde bulan bir hareketlilikle, İberya, Avrupa ve Akdeniz birliğine doğru ilerleyen bir kenttir.

Avrupa için en uğursuz önseziyi 1939'da Barselona'nın düşüşünde hissetmiştim; 1994'ten beri de Bosna Hersek'in etnolojik birçok grupları içeren zenginliğinin yok edilmesi ile Saraybosna'nın kuşatılmasında da, aynı şiddette bir şok ve gelecek için kötü belirtileri hissediyorum. Bosna Hersek, arzuladığımız Avrupa'nın bir simgesi değil midir? Hem laik, hem de çok dinli bölge Bosna Hersek'in katledilmesi, Avrupa ideali ve Avrupa varlığı açısından yürekleri burkmuyor mu?

Avrupa Birliğini hazırlarken üstesinden geldiğimizi sandığımız bir kötülüğün tekrar ortaya çıktığını görüyoruz. Ulusal devletin çoğunlukla dizginlenmiş, arındırılmış bir potansiyelle Avrupa tarihinde verimli ve uygarlaştırıcı bir rol oynadığı kuşkusuzdur. Ulusal arındırma önceleri dinle ilgiliydi. Bu arındırma, önce 1492'de İspanya'da görülmüş, sonra "cujus regio ejus religio"⁵ ilkesi hakim olmuş; 1685'te ise Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılması ile

1. İspanya'nın İbrani dilindeki adı.

2. Barselona, İspanya iç harbi sırasında 26 Ocak 1939'da Franco'cu birlikler tarafından işgal edilmiştir.

3. Karş. Edgar Morin, Autocritique, le Sevil, Paris, 1970, 24 Sayfa, S.21

4. Katalunyalı politikacı. Marksist İşçi Birliği Partisi (POUM) kurucusu. İspanya iç savaşı sırasında kaybolmuştur (muhtelemelen İspanya Komünist Partisi ajanları tarafından idam edilmiştir).

5. Hükümdarın dininin tebanın dini olduğunu kabul eden monarşi ilkesi.

protestanların Fransa'dan sürülmesi, birçok yerde yahudilerin gettolara kapatılması veya sürülmeleri ile devam etmiştir. Daha sonra, yirminci yüzyılda, arındırma ırkçı ve etnik olmuştur. Türk-Yunan savaşlarından sonra, Küçük Asya'daki Helenler Makedonya'ya, Makedonya'daki Türkler de Türkiye'ye kitle halinde yollanmışlardır. Sonraları Hitler, Almanya'yı, yahudi, çingene ve akıl hastalarından arındırmak istemiş, savaş sonunda ise Almanlar, Silezya ve Südetlerden, Polonyalılar Ukrayna'dan kovulmuşlardır.

Bugün eski Yugoslavya'da, Avrupa'da, Akdeniz'de, tüm anlaşmazlıklar, feci bir şekilde etnik ve dini ayrımcılığa dönüşmektedir. Irk ve ulus ayrımcılığına en iyi ilaç karşılıklı işbirliği ilkesidir. Avrupa'nın kaderinde, barbarlık ya da birleştiricilik seçenekleri rol oynayacak ve bu, sadece Avrupa'nın değil, Akdeniz'in de kaderi olacaktır.

Akdeniz ! Esrarlılıktan kurtulmanın en iyi yolu ! Kendinde nice farklılıkları, nice beraberlikleri sinesinde saklayan deniz ! Hem alabildiğince doğurgan, hem de alabildiğince kısır deniz ! Her noktası merkez olan bir deniz ! Hem tezatlarla dolu, hem de ölçünün ve ölçüsüzlüğün çatışmalı bir biçimde bütünleştiği bir deniz ! Bütün kültürlerin beşiği ve değiş tokuş yeri ! En kutsal ve en dinsiz düşüncelerin hayat bulduğu yer ! Çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerin doğduğu yer ! Ölümden sonra dirilişi vaad eden kültürler ile ölümden sonraki hiçliği kabul eden bilgilerin doğum yeri ! Felsefenin, din felsefesinin, yemek felsefesinin ve şarapçılık felsefesinin doğum yeri ! Akılcılığın, laikliğin ve hümanist kültürün yatağı ! Avrupa ruhunun yeniden doğduğu ve ilerlediği yer ! Aristo'yu, Bağdat'tan Fas'a, sonra da Paris'deki Sorbon Üniversitesine ulaştırabilmiş olan düşünce ve bilgi kavşaklarının bulunduğu deniz ! Doğu ile Batı ve Güney'le Kuzey arasındaki verimli buluşmalara olduğu kadar trajik kopmalara da sahne olmuş üç kıtalı bir deniz ! Biz Akdenizliler için bir dünya olan ve dünyamız olmakta devam eden deniz !

Bizim Akdenizimiz daralmış, Uydu Çağında, Avrupa'nın güneyini kuşatan bir göl haline gelmiş ve büyük Okyanus kenarındaki, artık dünyanın en önemli merkezi saydığımız, büyük kıta parçaları karşısında âdeta bir İsviçre boyutuna inmiştir. Bir gölün barışçılığında, bir gölün yumuşaklığından yararlanması gereken bu Akdeniz, yine de, tekrar fırtınalı bir bölge olmuştur. İkinci derecede önem taşıyan bu Akdeniz, yeniden, gezegenimizin en büyük deprem merkezlerinden biri durumuna gelmektedir.

DİKKAT ! "Dikkat !" diyorum; zira, Akdenizde sorun ve tehlikelerin arttığı bir sırada, Avrupa, bu denizden elini çekmek üzeredir. Hemen hemen her yerde kendini giderek daha fazla gösteren parçalanma, alçalma olayları, özellikle Akdenizi etkilemektedir. Dahası: İletişim denizi, ayrımcılık denizine; ayrı ırkları melezeleştirme denizi, dinsel, etnik ve ulusal arındırmalar denizine dönüşüyor. Gerçekten birer "dünya kenti" olan, Akdeniz'in potası sayılabilecek kozmopolit büyük kentler, birbiri ardınca sönükleşiyor, çok renkliliğini yitiriyor: Selanik, İstanbul, İskenderiye, Tanca, Beyrut ve can çekişen Saraybosna...

1989'dan sonra Batı Avrupa, kendisi için hayati olabilecek Akdeniz'in önemli sorunlarını göz ardı ederek, kendine göz kırpan Doğu'ya dönmüştür. Avrupa ekonomisi büyük bir güç olan Doğu pazarı ve dolayısıyla devasa boyutlu Çin pazarına yönelmiştir. Akdeniz ise gittikçe daha çok unutuluyor.

Avrupalı güçler, İsrail-Filistin çatışmasında ve eski Yugoslavya trajedisinde kollarını kıpırdatamadılar; Cezayir trajedisini ise şaşkınlıkla seyretmekte.

Güney Avrupa, özellikle de Latin ülkeleri Akdeniz politikasında ortak bir görüş ortaya koyamadılar. Her şeye cömert olan Avrupa, tekrar her şeyi reddeden bir Avrupa halini alıyor. İslamın Avrupa ile bütünleşme çabalarının (eskiden, İspanyanın magrepli geçmişini kendi kişiliği içine alması; bugün de Almanya ve Fransa'nın Türk ve Magrepli göçmenleri kabullenmesi gibi) başladığı bir dönemde, ihtiyar Avrupa şeytanı, İslam'ı kovmak için geri geliyor. Bosna'daki Sırp saldırısı bir rastlantı değil, tekrar yeni bir fetih amacı gütmektedir.

Bosna Hersek'in çok yönlü ve çok ırklı karakterinin yok olmasına izin verildi; budanıp küçük bir müslüman toprağı haline geldiğinde, Müslüman bir devlet fikrinden korkuldu. Her yerde, gerekliliğine inanılan bir taraf iken, gittikçe güçlü bir düşman olarak görüldü; ve bu görüş Akdeniz'in dört yönünde de (kuzey-güney ve doğu-batı) aynı şekilde hakim oldu.

Akdeniz ortak payda gibi siliniyor. Dahası: Kafkaslarda, Azerbaycan ve Ermenistan'dan başlayarak; elli yıldan beri Yakın Doğu'yu harap eden deprem hattı batıda Akdeniz'e ulaştı: Bosna Hersek'i talan etti ve Cezayir'i darmadağın etti. Doğu/Batı, Kuzey/Güney, zenginlik/fakirlik, gençlik/yaşlılık, laiklik/din, Müslümanlık/Hristiyanlık/Yahudilik gibi şiddetli ve öldürücü tezatlar hep bu hattın üzerindedir. Kesin hiçbir kanıt bulunmamakla birlikte, özellikle Filistin'in ulusal bağımsızlığını kazanmasıyla, Yakın Doğu'da bir yumuşama ümit edebiliriz; ancak, coğrafi ve tarihi kara delik, halen var olup Bosna ve Cezayir'de iki yeni kara delik daha oluştu. Cezayir'de, İslami Selamet Cephesi (FIS)'nin yalnızca oylanmasından değil bu oylamayla ilgili yadsımanın da yıkıcı sonuçları oldu ve herşey bir iç patlamaya doğru gidiyor. Cezayir'in durumu ne olacak? Böylesine jeopolitik bir alt üst olma mukadder değil midir? Akdeniz tekrar kapalı bir hale mi geliyor? Can sıkıcı, karışık bir durum değil mi?

Bu trajik koşullar altında, en büyük düşmanlar aralarında işbirliği yapıyorlar. İtalya'da demokrasiyi yıkmak için, aynı yol ve hedefte kara ve kızıl terörizm arasında işbirliği; aynı şekilde barışı baltalamak için İsrail ve Filistin'de büyük bir istekle işbirliği yapan birbirine düşman fanatik Arap ve Yahudiler: Cezayir'de demokratik bir anlaşmayı önlemek için suikastlar ve baskı yaparak terör yaratanların işbirliğinde olduğu gibi. Her yerde birbirinden nefret eden karşıt grupların ortak bir düşmanı var: dirlik ve düzenlik, uzlaşma, merhamet, bağışlama.

Akdeniz'i kurtarabilir miyiz? Onun ileticilik fonksiyonunu tekrar kurabilir ve daha da geliştirebilir miyiz? İlişkiler, görüşmeler, kültürlerin kaynaşma yeri ve potası, uygarlıkları yara-

tan bir makine olan bu denizi tekrar etkin bir duruma getirebilir miyiz?

Ekonomik çözümler var; Uluslararası Para Fonu'nun (IMF), bir yandan devletleri kredi almak için kendi koşullarına uymaya zorlaması; diğer taraftan gerektiğinde, politik ve sosyal anlaşmazlıkları önlemek için bu zorunluluğu yok sayması gibi, yalnızca ekonomik çözüm önerileri yeterli olmuyor ve yeni sorunlar getiriyor. Kalkınma gereklidir; ama henüz tam gelişmiş sayamıyacağımız kalkınma kavramımızı da tamamen değiştirmemiz ve yeniden gözden geçirmemiz gerekiyor. Bu durumda, sadece sanayi ekonomisini kurmak yetmez, aynı zamanda ziyafet masasına getirilebilecek başka ekonomileri de arayıp bulmak gereklidir.

Şimdi Kuzey Akdeniz sahillerine gelen çok sayıda emekli, yalnızca güzel hava ve güneş aramıyor, aynı zamanda yaşam canlılığı, yaşam zevki ve yaşam sanatı da arıyor. Akdeniz usulü yaşama sanatında, halka açık yerlerin, gezinti mahallerinin, bayram alaylarının dışı dönüklüğü vardır; bu da iletişim sanatının bir özelliğidir. Yemek felsefemizde herkese zeytin ve zeytin dalı sunmak vardır. Tatil veya yerleşmek için gelen kıtalar, makineleşmenin, saate bağlılığın, kişiliksizliğin ve aceleciliğin panzehirini arıyorlar.

Kültürlerimizde, tek örneğe ve tek türe indirgenmeye karşı koyacak kaynaklarımız vardır. Manzaralarımız, eski anıtlarımız ve mimarımız, sadece birer estetik nesne değildirlir: İçimize işleyen ışınlar yayarlar; bize dertleşmemizi sağlayan özsu sunarlar, pek tutarlı olmayan gerçekleri kendi gerçeklerimizmiş gibi bize telkin ederler. Biz, pizzalarımız, kuskuslarımız, taramalarımız, tapalarımız ve şaraplarımızın izinde, bu yaşam sanatını yaymakla görevli değil miyiz?

Ama böyle bir yaşam kalitesinin korunması ve renklendirilmesi; kıyılarımızın doğallığını bozan beton ve asfaltın çoğalmasına, karşılıklı yardım ve hizmet ilişkilerini yok eden çıkar ve kazanç dalgalarına, teknik ve endüstrinin kontrolsüz, barbarca gelişmesine karşı çıkmayı gerektirir.

Bu, Akdeniz'in yeniden hayata döndürülmesini öngören ve denizin temizlenmesi ile eski canlılığına kavuşmasını da içeren bir politikayı gerekli kılar; tek tük başlamış olan bütün bunlar, sistematik ve ortaklaşa yapılmalıdır. Böyle bir politika; mümkün olduğunca her yerde, çiftçiliğin yeniden yapılanmasını, sebzeçiliğin ve kaliteli tarımın geliştirilmesini gerektirmektedir; zaten bağcılık alanında, asmaların seçimi, şarapçılık yöntemleri ve gübrenin biyolojik özelliği gibi konulara önem verilerek birçok ülkede kalite yükseltilmiştir. Genetik mühendisliği sayesinde, havanın azotunu alarak toprağa geçirebilecek ve böylece, daha geniş bir şekilde, az verimli toprakları ekime elverişli kılabilecek bitkilerin yetiştirilmesi olanakları doğacaktır.

Yalnızca yaşam kalitesini değil yaşamı da koruyabilmek göç politikalarına bağlıdır; böyle bir politika ancak demografik ve etnik korkudan sıyrılmakla mümkün olabilir; ne yazık ki bugün, bu korku, misafirperverliğin yeniden anlam kazanması, komşular arası yardımlaşma,

başkalarına saygı ve çeşitliliğe sevgi gibi duygulara karışmıştır.

Ama herşeyden önce, Akdeniz'i saran büyük depremden korumak için seferber olmak zorundayız. İslamı ve Araplığı, tek parça kaya ya da saldırgan kitle gibi görmekten vazgeçmeliyiz. Nice angarya, haksızlık, adaletsizlik ve nice düş kırıklığına uğradıklarını da düşünmeliyiz.

Çok kimliğimiz içindeki Akdeniz vatandaşlığımızı yüze çıkartmak için birleşmemiz, birbirimize bağlanmamız, ortak noktalarımıza öncelik vermemiz, farklılıklar içinde ve altındaki ortak kimliğimizi yeniden canlandırmamız gereklidir; çünkü hepimiz çok kimlikliyiz ve bu değişik kimliklerimiz birbirini basıp ezmek yerine bir sarmal şeklinde yan yana dolanmalıdır.

Analık duygusu olmadan gerçek bir kardeşlik olamaz: ana denizimizi tekrar hayata geçirmeliyiz. Akdenizin, bütün bu çözümler, yıkımlar, hoşgörüsüzlükler bizzat kendinden kaynaklandığı halde, bunları bilmeyen keyifli ve basitliği seven bir efsanesi vardır. Ancak, bizim gerçekleşmesini istediğimiz tüm özlemlerimize uyan bir efsaneye ihtiyacımız var. Ah ! Anlayış, ama çok çok anlayış gerekli. İfadeyi tamamlayan ve ondan değişik kılan anlayış nedir? Bu, biz insanların başkalarını kendi imajımız gibi görmemiz, "ego alter", ve onların his ve tepkilerini onlardan biri olarak anlamamız demektir. Başkasını anlamak bugün için hayati bir zorunluluktur.

Ancak, bu, büyük bir moral değişikliği ve yenilenmesini de gerektirmektedir: İyi geçinme, uzlaşma, merhamet ve bağışlamayı içtenlikle arzu etmeliyiz. Sözlerimi her Akdenizlinin birinci duası ile bitiriyorum: Barış sizinle olsun ! Barış bizimle olsun !

(Bu metin, yazarın Barselona'da, 1994 Uluslararası Katalunya Ödülünü aldığı sırada yaptığı konuşmadan alınmıştır.)